

תשובה בענין לבישת מכנסיים על ידי בנות ונשים

שאלה: מה נקרא ונחשב "צניעות" בלבוש בימינו? השאלה רלבנטית לנשים ולגברים גם יחד, אבל נקודת המוצא שלי היא לבוש נשים. ישנן מבנותינו הלומדות במוסדות אורתודוקסיים בארץ, והן רגילות, כבנות מודרניות לכל דבר, ללבוש מכנסיים קצרים "צנועים", במיוחד בחודשי הקיץ החמים. כמובן, השאלה קיימת קודם כל בנוגע למכנסיים בכלל, קל וחומר לקצרים. המוסדות האורתודוקסיים שוללים לבוש זה ולפעמים מביישים את הבנות, אם לא מענישים אותן, כאשר הן נתפסות לבושות במכנסיים. הבנות שלנו רוצות לדעת בחברה מודרנית שבה הרוב המכריע של הנשים לבושות במכנסיים ארוכים וקצרים, כיצד פוסקת ההלכה ברוח התנועה ליהדות מסורתית?

תשובה: הצניעות היא מערכי היסוד של היהדות. התורה מלמדת אותנו שב"צלם אלוהים נברא האדם". יש לכבד את גוף האדם בחייו ובמותו, משום צלם האלוהים שבו. אין להתייחס לגוף האדם ככלי לגירוי מיני, ויש להתלבש באופן שהגוף לא יהיה גירוי כזה. אין להזיל את כבוד האדם על ידי חשיפת ערוותינו ברבים. הגדרת נורמות הלבוש היא דבר מורכב, והיא צריכה לקחת בחשבון את ההקשר התרבותי והחברתי, את כוונת האדם ואת הרגישות של הסובבים. אין לקבוע כללים אוניברסליים המתאימים לכל מקום ומעמד. נראה בהמשך תשובתנו שריבוי השיטות והכללים המופיעים אצל הפוסקים משקפים נסיון להתאים את ערך הצניעות לנסיבות והקשרים משתנים. יש נסיון לגשר בין הצורך לשמור על הצניעות, והצורך להתיר ניהול חיי חברה תקינים. בחברה שלנו בוודאי שלא ניתן ולא רצוי לסגור את האשה מאחורי סורג ובריח ויש להמליץ על דרך שתכבד את ערך הצניעות מבלי לפגוע בנוחיותה של האשה המודרנית בחברה.

ישנם ארבעה איסורים שיש לדון בהם בקשר לשאלה זו ואלו הם:

(1) "לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא י"ח:ו').

(2) "והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כ"ג:ט"ו).

(3) "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלה אשה" (דברים כ"ב:ה').

(4) "ובחוקותיהם לא תלכו" (ויקרא י"ח:ג').

1) "לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא י"ח:ו')

מצווה מן התורה להתרחק מכל דבר ערוה. פרשו חכמים את האיסור הזה, שעל האדם להיזהר מלהביט בכל דבר ערוה, או כל דבר המעורר אצלו תאוה מינית. כמו כן אסור לו להביא את עצמו למצב שהוא מהרהר על אשה או בתאות בשר, ועליו להמנע מכל דבר המביא לידי הרהור כזה. את מהות האיסור מסביר בעל ספר החינוך כך:

כלל הדבר הוא שלא יעשה האדם שום דבר בעולם המביאו לידי הרהור בנשים, לא במעשה ולא בדיבור, ולא שום רמז לקרב דעת האשה . . . עם דעתו אלא באשתו בלבד . . . ואין באיפשר להגיד פרטי העניינים . . . ולכן הזכירו זכרונם לברכה קצת, ובשאר יזהר כל אחד ואחד לשמו עצמו לפי מה שימצא . . . כי ה' יראה ללבב (ספר החינוך, מצוה קפ"ח, מהד' שעוועל, עמ' רס"ח).

חז"ל הבינו שקשה לגדור גדרות ליצר, ואין לתת לו שיעורים ומידות. כל התקרבות אל הערוה עלולה לפרוץ גדר, ולכן הקפידו להתרחק ממנו ככל שניתן. את הכלל המרכזי בענין זה אנו מוצאים בדבריו של רב ששת, המובאים בתלמוד הבבלי (שבת ס"ד ע"ב): "אמר רב ששת . . . כל המסתכל באצבע קטנה של אשה, כאילו מסתכל במקום התורפה".

וכן נפסק להלכה בספרי הפסק. וכך לשון הטור (אבן העזר סימן כ"א):
צריך אדם להתרחק מן הנשים מאוד מאוד. אסור לו לקרוץ בידיו וברגליו ולרמוז בעיניו לאחת מן העריות, ואסור לשחוק עמה או להקל ראשו כנגדה או להביט ביופיה, ואפילו להריח בבשמים שעליה אסור. ואסור להסתכל אפילו בבגדי צבועין של אשה שהוא מכירה.

חשש זה הוא היסוד לדיני הצניעות, שהם פועל יוצא של האיסור של גילוי עריות. יש כאן ביטוי לערך בסיסי של היהדות בהתייחסותה אל האדם. היהדות מכבדת את האדם. האדם הוא לא כלי, ואין להתייחס אליו ככלי לסיפוק דחפים מיניים. בהתייחסות זו מתאימה היהדות לגישות הפמניסטיות ביותר. האשה היא בראש ובראשונה בן אדם, והאדם נברא בצלם אלוהים. "חביב אדם שנברא בצלם" (אבות ג' י"ד). לפיכך יש להתייחס לאשה כאדם, ולא כגוף המעורר והמספק תאוה.

עד כאן דנו בצד העקרוני של האיסור. באשר לחלותו הלכה למעשה, אפשר להבחין במקורות בשתי מגמות שונות:

מגמה א'

ישנם כמה וכמה מקורות, שמתוכם אנו למדים, שהאיסור להתקרב או להסתכל באשה הוא דווקא איסור הקשור לכוונה, וכאשר אין כוונת האדם לעורר את עצמו לחשוב על יופיה של אשה, אין בכך איסור. המקור התלמודי למגמה זו הוא הסוגיה הבאה מהתלמוד הבבלי:

קידושין פ"א ע"ב- פ"ב ע"א (הקטע תורגם מארמית לעברית):

רב אחא בר אבא הזדמן לביתו של רב חסדא חתנו.

הוא לקח את נכדתו והושיבה בחיקו . . .

אמר לו... עברת גם על דברי שמואל שאמר שמואל אין משתמשים באשה!

אמר לו: אני סובר כמימרא אחרת של שמואל

שאמר שמואל: הכל לשם שמים.

רש"י ד"ה הכל לשם שמים (שם פ"ב ע"א): "ואין דעתי אחריה לחיבת אישות אלא לחיבת קורבה ולעשות קורת רוח לאמה כשאני מחבב את בתה".

תוס' שם, ד"ה הכל לשם שמים: "ועל זו אנו סומכים השתא שאנו משתמשים בנשים."

רב אחא בר אבא הקל באיסור להתקרב אל ערוה משום שהוא סבר כשמואל שקבע את הכלל "הכל לשם שמים". כלומר, "הכל תלוי בכוונה". היות ולא היתה לו שום כוונה לעורר את יצרו, הוא לא ראה צורך להקפיד על ההרחקה המקובלת מן העריות.

ישנם סיפורים רבים בתלמוד, המספרים על חכמים שהקלו באיסור להתקרב לערוה, משום שהם היו סבורים שהיות ואין להם כוונה לעורר את יצרם, ואין חשש לכך, לא היה צורך בריחוק. נביא לדוגמא את שני הסיפורים הבאים:

בבלי ברכות כ' ע"א: (הקטע תורגם מארמית לעברית):

רב גידל היה יושב בשער בית הטבילה.

אמר להן:

כך תטבלו, כך תטבלו!

אמרו לו חכמים :
האם אין אתה חושש מיצר הרע?
אמר להם :
דומות לפני כאווזות לבנות.

בבלי כתובות י"ז ע"א (הקטע תורגם מארמית לעברית) :
רב אחא הרכיב הכלה על כתיפו ורקד.
אמרו לו חכמים : הגם לנו מותר לעשות כך?
אמר להם :
אם היא דומה לכם כקורה, עשו, ואם לא - אל תעשו.

מגמה זו נמשכת עד לתשובות של אחרוני הפוסקים. למשל, הרב משה פיינשטיין נשאל אם מותר לאדם חרדי להכנס לאוטובוס או לרכבת צפופים, כשידוע שמתוך הדוחק אי-אפשר שלא להתחכך ולגעת בנשים. הוא פוסק שמותר, היות ואין שום גירוי מיני במגע זה (ראה שו"ת אגרות משה, אבן העזר, חלק ב', סימן י"ד).

מגמה ב'

ישנה מגמה אחרת בספרות התלמודית, מגמה האומרת שאין האדם יכול לבטוח בעצמו, ושיצר האדם מתגרה גם כשאין הוא מתכוון לכך. לפיכך צריך אדם להזהר שלא יביט בדבר העלול לעורר את יצרו, משום שגם כשאין הוא מתכוון לכך, הוא עלול לאבד את השליטה על יצרו. והרי למשל, דברי ספר החינוך ביחס לאפשרות שאדם יסמוך על עצמו ולא יעמיד סייגים וגדרות בפני יצרו :
... מכל מה שהזהירו זכרונם לברכה אין אדם רשאי לזוז ממוסרם הטוב, ואף על פי שהוא מוצא עצמו חשוד התאווה קצת, לא יאמר, כיון שאני מוצא עצמי כן, מה אכפת לי אם אסתכל בנשים, כי יודע אני בעצמי שלא יתעורר יצרי בכך, שהרבה אמרו כן ונכשלו. ועל זה רמזו זכרונם לברכה באומרם כי היצר בתחילה חלש מאוד והולך ומתחזק ... (ספר החינוך, מצוה קפ"ח, מהד' שעוועל, עמ' רס"ח-רס"ט).

מתוך מגמה זו אנו מוצאים כל מיני סייגים וגדרות, שנועדו להרחיק את האדם אפילו מחשש התקרבות לערוה, משום שאין הוא יכול לשלוט ביצרו. אך מעניין הוא הדבר, שגם כשאנו מוצאים סייגים וגדרות כאלה, לצידם אנו מוצאים פוסקים שמגבילים את תוקף הסייג, בהתחשב שוב בהקשר ובכוונה של האדם. והרי כמה דוגמאות לכך :

בבלי עירובין י"ח ע"ב:

תנו רבנן: המרצה מעות לאשה מיזדו לידה או מיזדו לידו בשביל שיסתכל בה, אפילו דומה למשה רבינו שקיבל תורה מהר סיני, לא יינקה מדינה של גיהנום.

ובשולחן ערוך אבן העזר סימן כ"א סעיף ה' נפסק:

"אסור להשתמש באשה כלל... שמא יבוא לידי הרהור עבירה... אפילו ליצוק לו מים לרחוץ פניו, ידיו ורגליו... ומזיגת הכוס".

וכנגד זה ברמ"א שם:

"ויש אומרים, דכל שאינו עושה דרך חיבה רק כוונתו לשם שמים מותר, ולכן נהגו להקל בדברים אלו".

שבת י"ג ע"א:

אמר רבי פדת: לא אסרה תורה אלא קורבה [התקרבות אל אחת מהעריות שבתורה על ידי חיבוק ונישוק] של גילוי עריות בלבד, שנאמר: "...לא תקרבו לגלות ערוה'... אמר עולא, אפילו שום קורבה אסור משום: 'לך לך אמרי נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב'. [=לך לך אומרים לנזיר, סביב סביב לכרם לא תקרב].

אבל הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה כ"א: א' פוסק:

"כל הבא על ערוה מן העריות... או שחיבק ונישק דרך תאוה ונהנה בקירוב בשר, הרי זה לוקה מן התורה".

וכן מדגיש בעל שפתי כהן ליורה דעה סימן קנ"ז ס"ק י':

ומכל מקום משמע דאף הרמב"ם לא קאמר אלא כשעושה חיבוק ונישוק דרך חיבת ביאה, שהרי מצאנו בש"ס בכמה דוכתי שהאמוראים היו מחבקים ומנשקים לבנותיהם ואחיותיהם... וכן משמע להדיא ממה שכתב הרמב"ם [בהלכותיו]... "חיבק או נישק דרך תאוה".

וכן הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה כ"א: ב', כשהוא מצטט את המאמר של רב

ששת (שבת ס"ד ע"ב) מכניס בו תוספת חשובה:

"והמסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה ונתכוון להנות - כמי שנסתכל במקום התורף".

שתי המגמות המופיעות במקורות אינן סותרות זו את זו, אלא משלימות. לא כל קשר עם אשה הוא דבר מגרה, ואין להגיע למצב שבו אי-אפשר לנהל את חיי החברה בצורה תקינה. זו התייחסות לא בריאה ולא טובה אל אשה. לעומת זאת, אסור להכחיש שיש גירוי בראיית אשה, והכל תלוי בנסיבות ובמידה החשיפה. האדם צריך לעצב את אורח חייו תוך התחשבות בשתי המגמות האלו. מידת הגירוי היא ללא ספק דבר אישי ודבר התלוי בהקשר תרבותי וחברתי מסוים. ההלכה מכירה בכך שדברים המקובלים בחיי היום יום הרגילים אינם מגרים. כמו כן, ברור מאליו שגוף ערום - או חצי ערום - הוא דבר מגרה, גם אם אדם לא מתכוון לכך במיוחד. ריבוי הדעות והשיטות בפוסקים משקפים נסיון לאזן בין שתי הדרישות האלו, ולהתאים נורמה הלכתית למציאות חברתית מסוימת.

2) "והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר" (דברים כ"ג: ט"ו)

בנוסף לאיסור הכללי על התקרבות לדבר ערוה, ישנו איסור נוסף מן התורה "והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר". האיסור הזה מתייחס אף הוא לגלוי הערוה. אבל הוא קשור לדרישה מיוחדת להקפיד על ההתנהגות והלבוש שלנו ביחס לקדוש ברוך הוא. הרעיון העומד מאחורי האיסור הוא שהאדם שרוצה להתקרב אל האל, חייב להתנהג ולהתלבש בצורה נאותה. גילוי הערוה אינו רק מגרה את האדם, הוא מסלק את השכינה. כדברי הספרי:

'כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך... והיה מחניך קדוש... ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך' (דברים כ"ג: ט"ו) - מלמד שהעריות מסלקות את השכינה (ספרי דברים, פיסקא רנ"ח, מהד' פינקלשטיין, עמ' 282).

את היסוד לאיסור הזה מסכם בעל ערוך השולחן כך:

כתיב... 'והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר' ומבואר דבכל מקום שיש קדושת השם... נצטוו על שני דברים... והשנית שלא יתראה שום ערוה במקום קדוש.

וכיון דאפילו במחנה אסרן הכתוב, קל וחומר להאיש העומד ומתפלל או קורא קריאת שמע או מברך... ומכוון לבו לה' שצריך שהמקום שסביביו יהיה נקי משני דברים אלו מצואה ומערוה... וכל מין לימוד תורה הן שבכתב הן שבעל פה... אסור ללמדם בהיות אחד משני דברים אלו... למדנו מזה דבשעה שקורא קריאת שמע או מתפלל או מברך או לומד תורה אסור להיות נגד עיניו איזה מין ערוה גלויה בין של זכר בין של נקבה... (ערוך השולחן, אורח חיים, סימן ע"ד: א'-ג')

מתוך איסור זה נפסק להלכה שאסור לעסוק בדבר שבקדושה כנגד הערוה, ובמיוחד שאסור לקרוא את קריאת שמע כנגד דבר ערוה. בניגוד לאיסור "לא תקרבו לגלות ערוה", נקבע בהלכה הגדרות מדויקות של מהו ערוה לענין זה. ההבדל בין האיסור הזה לבין האיסור הקודם הוא, שבאיסור התקרבות לערוה מטרת האיסור היא לא להביא להתעוררות היצר, ואילו כאן, אסור בכל מקרה, גם ללא קשר לכוונה או לנוכחות של אנשים אחרים. האיסור הזה מתיחס במפורש לדרך הלבוש הנאותה לאדם העוסק בענייני קדושה או הנמצא במקום קדוש.

הסוגיה המרכזית העוסקת באיסור זה היא הסוגיה הבאה:

ברכות כד ע"א (הארמית תורגמה לעברית):

אמר רבי יצחק: טפח באשה ערוה.

למה? שמא להסתכל בה?

והרי אמר רב ששת: . . . כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף!

אלא באשתו, ולקריאת שמע.

אמר רב חסדא: שוק באשה ערוה

שנאמר: גלי שוק עברי נהרות

וכתוב: תגל ערותך וגם תראה חרפתך (ישעיהו מ"ז: ב'-ג').

אמר שמואל: קול באשה ערוה

שנאמר: כי קולך ערב ומראך נאווה (שיר השירים ב': י"ד).

אמר רב ששת: שער באשה ערוה

שנאמר: שערך כעדר העזים (שיר השירים ד': א').

מצטטים לרוב את הסוגיה הזו כראיה לגדרי הצניעות הנוהגים בכל מקום. אך ברור מתוכה שאין הדבר כך. רבי יצחק קובע שטפח באשה ערוה. הגמרא מוכיחה שאין הכוונה לכל מקום, שהרי לגבי חיי היום יום יש לנו הכלל של רב ששת שאסור להסתכל אפילו באצבע קטנה של אשה. מכאן, שכלל זה נוגע לגבי קריאת שמע. כן שאר הדברים בסוגיה מתיחסים לקריאת שמע. בקריאת שמע יש להקפיד הקפדה יתירה, ואנשים צריכים להקפיד בזמן קריאת שמע (ובבית הכנסת בכלל) על לבוש הולם למקום ולמעמד. את ההבדל בין האיסור הזה לבין איסור ההתקרבות לערוה מסכם ר' יואל סירקיש בפירושו לטור:

"בית חדש" לטור אורח חיים סימן ע"ה ד"ה טפח:

לא אסור להסתכל אפילו באצבע קטנה אלא כשמתכוון לראות בה, דאז הוא נהנה, אבל גבי קריאת שמע איכא איסורא כשמתכל בה בשעת

קריאת שמע אפילו אינו מכוון כלל להסתכל בה, אלא שרואה אותה לפי תומו . . .

(3) "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלה אשה" (דברים כ"ב:ה')

איסור נוסף שיש להתחשב בו בהקשר שלנו הוא האיסור "לא יהיה כלי גבר על אשה". איסור זה אוסר על אדם ללבוש בגד המיועד לבן המין השני. מקור האיסור הוא בפסוק: "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלה אשה" (דברים כ"ב:ה'). שני טעמים הובאו במקורות לאיסור זה:

ספר החינוך מצוה תקס"ד, מהד' שעוועל, עמ' תרצ"ג:

משורשי המצוה להרחיק מאומתנו הקדושה דבר ערוה . . . ואין ספק כי אם יהיו מלבושי האנשים והנשים שווים, יתערבו אלו עם אלו תמיד ומלאה הארץ זימה.

רמב"ם, ספר המצוות, לא תעשה, מ':

ודע שמעשה זה, כלומר שהנשים מתקשטות בתכשיטי הגברים או הגברים בתכשיטי הנשים, יש שהוא נעשה לעורר את הטבעים לשחיתות, כמו שמפורסם אצל העמים, ויש שנעשה למיני עבודה זרה.

אין להחיל איסור זה על מכנסי אשה מארבע סיבות:

(1) ההגדרה של כלי גבר וכלי אשה הוא בהתאם למנהג המקום. כך לשון הטור ביורה דעה סימן קפ"ב: "לא תלבש אשה בגדים המיוחדים לאיש לפי מנהג המקום". וכך מובא להלכה אצל כל הפוסקים. כיון שבחברה שלנו המכנסיים הם לבוש מקובל אצל הנשים, אין מקום לקרוא להם בשם כלי גבר.

(2) ברוב המקרים יש למכנסי נשים צבע או גזרה מיוחדים, השונים מאלו של גברים. מספיק בשינוי זה כדי שהבגד לא ייחשב ככלי גבר.

(3) בגד שהוא משותף לגברים ולנשים כאחד, כגון מכנסי הגיינס, אינו נכלל באיסור כלי גבר, ועל כך יש סיפור בתלמוד:

בבלי נדרים מ"ט ע"ב (הסיפור תורגם מארמית לעברית):

אשתו של רבי יהודה יצאה וקנתה צמר ועשתה ממנו גלימה מרוקמת. כאשר היא יצאה לשוק היא היתה מתכסה בה,

וכאשר יצא רבי יהודה להתפלל היה מתכסה בה ומתפלל.

4) האיסור ללבוש בגד המיועד לבן המין השני הוא רק כאשר כוונת המעשה היא להדמות למין השני. כאשר אין הכוונה לכך אין בכך איסור. (וכך נאמר בספרי דברים פיסקא רכ"ו, מהד' פינקלשטיין, עמ' 258).

לפיכך אין מקום לאסור לבישת מכנסיים או מכנסיים קצרים בחברה שלנו משום "לא יהיה כלי גבר על אשה".

4) "ובחוקותיהם לא תלכו" (ויקרא י"ח:ג')

איסור נוסף שמוזכר אצל הפוסקים ביחס למכנסי אשה הוא האיסור לחקות את הגויים ואת מנהגיהם. אסור, לפי זה, לחקות את אופנת הלבוש של הגויים, ויש לשמור על צורת הלבוש היהודית המסורתית. אין לדעתי טעם להרחיב את הדיבור על איסור זה. אם נסתכל סביבנו נווכח שאין אפילו פריט אחד של לבוש שאנו לובשים שאינו "חוקות הגוי". זה נכון לגבי הדתיים ה"חרדיים" ביותר (ההולכים בלבוש של אצילים פולניים), ועד ליהודים המתבוללים ביותר. גם מבחינה היסטורית אפשר להוכיח שהלבוש היהודי הושפע תמיד ממנהג המקום, אלא אם כן הדבר נאסר עליהם בחוק מטעמים אנטישמיים (ראה על כך בהרחבה באינצקלופדיה יודאיקה, כרך 6 עמ' 212 ואילך). אין אני רואה סיבה להפריד בין מכנסי האשה - לבין החולצות, החצאיות והמכנסיים שכולנו לובשים.

מקום מכוסה בגוף

מושג שעולה הרבה אצל הפוסקים ביחס למידת החשיפה המותרת הוא - "מקום מכוסה בגוף". הכלל הבסיסי הוא שהאדם מסתכל באשה במקום שהוא "מקום מגולה", אינו שם לב לכך במיוחד ואינו צריך לחשוש שהוא יעורר בכך את יצרו. אבל אין להסתכל במקום שהוא "מקום מכוסה בגוף" כי זהו דבר מגרה, גם ללא כוונה תחילה.

בספרות הפוסקים במשך הדורות יש הדים רבים לכך שההגדרה של "מקום מכוסה" ו"מקום מגולה" הוא בהתאם לנורמה החברתית באותו מקום. כך למשל אנו מוצאים ביחס לקרות קריאת שמע כנגד השיער של אשה. הפוסקים היו ערים

לכך שבהרבה מקומות (וזה כבר במאה התשע-עשרה) רוב הנשים היהודיות אינן מקפידות על כיסוי השיער.

ערוך השולחן, אורח חיים, סימן ע"ה, סעיף ז':

ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותנו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעוון זה והולכות בגילוי ראש, וכל מה שצעקו על זה הוא לא לעזר ולא להועיל ועתה פשתה המספחת שהנשואות הולכות בשערותן כמו הבתולות, אוי לנו שעלתה בימינו כך. מיהו על כל פנים לדינא נראה שמותר לנו להתפלל ולברך נגד ראשיהן המגולות **כיון שעתה רובן הולכות כך והוה כמקומות המגולים בגופה**, וכמו שכתב המרדכי בשם ראבי"ה בסוף פרק ג' [של מסכת ברכות]: "כל הדברים שהזכרנו לערוה דוקא בדבר שאין רגילות להגלות אבל בתולה הרגילה בגילוי שיער לא חיישינן דליכא הרהור" עד כאן לשונו.¹ ומכיון שאצלנו גם הנשואות כן ממילא דליכא הרהור.

וכן כותב הרב יוסף חיים מבגדאד (בן איש חי, פרשת בא, סעיף י"ב):
"הנשים בערי אירופא שדרכן לילך תמיד פרועי ראש מותר לקרות כנגדן, כיון דכל הנשים דרכן בכך."²

ר' יום טוב ליפמן הלר גם הדגיש את המרכיב הסוציולוגי שבהלכה זאת (דברי חמודות על פסקי הרא"ש לברכות פרק ג', ס"ק קט"ז, דפי וילנא י"ד ע"ב למטה):
ומסתבר דכל מקום ומקום לפי מנהגו דמידי הוא טעמא אלא דדברים שרגילה שלא לכסותם לא מקרי ערוה משום דלא אתי בהו לידי הרהור כיון דרגיל בהו וכדלקמן גבי קול ושיער.

בעל ספר "בן איש חי" הרחיק לכת ביותר במגמה זו, וכך אנו מוצאים בתחילת דבריו (בן איש חי, פרשת בא, סעיף י'):

אשה שמניקה את בנה ומגלה דדיה, אסור לקרות או לברך כנגדה, אפילו היא אשתו וכל שכן באשה אחרת. ויש אומרים, כיון דהאשה דרכה לגלות דדיה בזמן היניקה, הרי הדדים נחשבים אותו זמן כמו כפות הידיים והפנים, ורק אם אינה מיניקה, שדרכה להצניע ומקפדת על זה, אז אסור לקרות כנגדה, ויש לסמוך על סברה זו בשעה הדחק.

הלכה למעשה

כפי שכתבתי למעלה, הצניעות היא יסוד חשוב ביהדות ומשקפת ערך בסיסי וחשוב - קדושת האדם. לפיכך אנו צריכים לכבד ערך זה ולתת לו ביטוי בחיינו. אנו צריכים לשאוף לפתח רגישות ערכית לגוף האדם ולאופן הלבוש שלו. יש שניסחו "הלכות צניעות" במושגים של סנטימטרים ומילימטרים, וכל מה שמישהו אי-פעם רמז שיש מקום לאסור, קבעו ככלל מחייב לכולם. כפי שראינו, הדבר הוא יותר מורכב מזה, ויש מגוון רחב של דעות בין הפוסקים, המגלים רגישות ערכית וחברתית, ונסיון לפשר ולגשר בין צרכים וערכים שונים. צורת הביטוי של הצניעות תלויה בהקשר החברתי שבו אנו חיים. היא מושפעת מהמידה שאנו מכירים את עצמינו ואת הכוונות האמיתיות שלנו, ואת מידת השליטה העצמית שלנו. התחום הזה הוא תחום המסור לליבו של האדם, ולכן אין טעם לפסוק בצורה נוקשה וחד-משמעית.

מצד אחד, ראינו שפוסקים רבים התירו לנשים להתלבש בחיי היום יום בהתאם לנורמות החברתיות המקובלות. מצד שני, יש כמה סוגי לבוש המקובלים היום בחברה שמושכים תשומת לב ומיועדים בעיקר כדי למשוך תשומת לב³ ולכן מן הראוי להמנע מהם. אולם בסופו של דבר כל אשה או בת צריכה לחפש את שביל הזהב בין נוחיות ואופנה מחד לבין צניעות מאידך. יתר על כן, התשובה לשאלה הספציפית של מכנסים תלויה באיזה חברה את חיה. אם את מסתובבת בחברה שמקובל בה ללבוש מכנסיים, ושכל הבנות עושות כך, אין אני רואה סיבה לאסור זאת. מן הסתם גם בחברה כזאת, ישנם מכנסיים הנחשבים כצנועים, וכאלה הנחשבים כבלתי-צנועים. ולהפך, אם בין החברות שלך זה לא מקובל, ואת יודעת שהדבר ימשוך תשומת לב אליך, יש להמנע מכך. השכל הישר אומר שזה תלוי איפה את נמצאת (על חוף הים או בבית הספר, לבד בחדר או בתוך קהל), ועם מי, ויש להפעיל שיקול דעת עצמי מתוך רגישות לערכי היהדות.

כל זאת באשר לחיי היום יום. אך לגבי בית הכנסת, כפי שראינו, יש להקפיד הקפדה יתירה על דרישות הצניעות. כאן יש לכבד גם את המקום והמעמד, ולא רק להמנע ממשכת תשומת לב. גם כאן ראינו מגוון רחב של דעות אצל הפוסקים, ורגישות לשינוי נורמות חברתיות עם הזמן. הכלל המנחה הוא לראות את בית-הכנסת כמקדש מעט, מקום משכנו של האל. התפילה - היא עמידה של האדם לפני האל. לפיכך, יש להתלבש בבית הכנסת ובתפילה כפי שהיינו מתלבשים כשאנו הולכים אצל אדם חשוב - בבגדים יפים וצנועים. כל פעם שאנו מתלבשים אנו משדרים שדר. בעומדינו לפני האל אין אנו רוצים למשוך תשומת לב ולהבליט את המיניות של הגוף. המסר הוא כבוד - וצריכים להתלבש בהתאם. יש לפעול לחנך את ציבור באי-בית-הכנסת לכבד את המקום מכל הבחינות - צניעות

הבגדים, טיב הבגדים והתנהגות הולמת. גם כאן אני רואה חשיבות לחנך לרגישות ערכית שתתן את ביטויה במגוון רחב של התנהגויות, ולא לנסח כללים פרטניים המתאימים לנסיבות מסוימות אבל לא לאחרות.

יש לתת את הדעת על כך, שהפוסקים האורתודוקסיים כולם אסרו על בנות לבוש מכנסיים. פרשנות זו מושפעת במידה רבה מתפיסת עולם חברתית ולא רק מפרשנות הלכתית פורמלית. אצטט כאן את הדברים של ד"ר אליקים אלינסון ז"ל, מחבר ספר "הצנע לכת" על הלכות צניעות, ששימש אותי בכתיבת תשובה זו: ואולם ניתן להצביע על בחינה אחרת של צניעות בענייני הלבוש - הבחינה החברתית. על ידי עצם המנעותה מללכת במכנסיים, מזדהה הבת עם חוג הבנות הצנועות, ובו בזמן היא מפגינה את סירובה להשלים עם תכתיבי האופנה המודרנית והמגמות העומדות מאחוריהם. לשיקול זה יש משמעות מיוחדת בתקופתנו זו, שבה אנו עדים לכניעה המתפשטת והולכת לאורח חיים של ריקנות ומתירנות. ודאי שלשיקול זה יש יותר תוקף לגבי הבת שחונכה לדקדק במצוות ולדגול בערכי הצניעות והנמצאת יחד עם זאת, לרגל לימודים או עבודה, בחברה פתוחה ומגוונת, שבה היא נתקלת באופני התנהגות המשקפים ערכים אחרים לחלוטין. בת כזאת זקוקה לתזכורת תמידית, הן כלפי האנשים שסביבתם היא נמצאת והן כלפי עצמה היא. ניתן אף לומר, שלגביה נהפכת החצאית לסמל בעל משמעות הדומה במידה מסוימת לכיפה שאותה חובשים על ראשם בחורי ישראל שומרי מצוות (עמ' 163-164)

גישה זו נובעת מתוך תפיסת עולם, הרואה בחברה הכללית סכנה שיש להישמר ממנה, והמכתיבה סייגים וגדרות כדי להרחיק את האדם מהחברה. זהו חלק מהגישה העקרונית של העולם האורתודוקסי, ובמיוחד החרדי, כלפי העולם המודרני - והיא נותנת את אותותיה בתחומים רבים בהלכה. היהודי המסורתי רואה את עצמו כחלק של החברה המודרנית ולא כאדם הפורש ממנה. הוא מאמין שיש בחברה הזאת הרבה דברים טובים ושאפשר להנות מפירותיה מבלי לוותר על יהדותו. הוא מחפש דרך לחיות בתוך החברה, כאדם גאה בעל ערכים יהודיים. גישה זו משפיעה באותה מידה על הפסיקה שלנו. אנו לעולם שואפים לענות על השאלה כיצד לחיות את הערכים היהודיים בתוך החברה המודרנית, ולא כיצד להבדל ממנה. היהודי המסורתי מתלבש באופן צנוע כנדרש במקורות ההלכה, אבל אינו מחפש סייגים מיותרים שנועדו להבדיל בינו לבין כלל החברה.

הרב חיים וינר

בהסכמת כל חברי הוועד תש"ן

הערות

1. על ענין הרגילות בענייני צניעות ראה הרב דוד גולינקין תשובות ועד ההלכה של כנסת הרבנים בישראל, כרך ב' (תשמ"ז), ירושלים, תשמ"ח, עמ' 16.
2. לפוסקים אחרים שסברו כך ראה לאחרונה Marc Shapiro, *Judaism* 39/2 (Spring 1990), pp. 148-154
3. הכוונה לבגדי ים לא צנועים, חולצת מיני הדוקה, חולצה שקופה, מכנסיים הדוקים מאד, ומכנסיים קצרים מאד.

ספרות

כללית

Rabbi Louis Epstein, *Sex Laws and Customs in Judaism*, New York, 1948, pp. 31-36, 64-67

אליקים אלינסון, האשה והמצוות - ספר שני: הצנע לכת, ירושלים, תשמ"א, עמ' 129-195

תשובות של פוסקי דורנו

ר' י"ד בלייך - Rabbi J. David Bleich, *Contemporary Halakhic Problems*, Vol. 2, New York, 1983, pp. 144-147

ר' עובדיה הדאיה, שו"ת ישכיל עבדי, חלק ה', יורה דעה, סימן כ'; וחלק ו', אבן העזר, סימן נ"ב

ר' חיים דוד הלוי, מקור חיים השלם, חלק ה', עמ' 250

ר' יצחק יעקב ווייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ב', סימן ק"ח

ר' אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק י"א, סימן ס"ב

ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ו', חלק יורה דעה, סימן י"ד

ר' דוד פרידמן - Rabbi David Friedman, *Journal of Halacha and Contemporary Society*, No. IV (Fall 1982), pp. 70-78

ר' שלומון פריהוף - Rabbi Solomon Freehof, *Contemporary Reform Responsa*, 1974, No. 27